

проф. дфн Михаил ВИДЕНОВ

ПО НЯКОИ НАЛЕЖАЩИ ЗАДАЧИ ПРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ЛИНГВИСТИ

(с особен оглед към езиковата култура)*

Представите за съотношението между лингвистиката и езиковата култура на едно съвременно общество варират между две крайности: 1) лингвистите са изцяло отговорни за всички успехи и несполуки в речевото поведение на съвременното езиково общество; 2) между дейността на лингвистите и нивото на речевата култура няма нищо общо. Появата на първото твърдение до голяма степен се дължи на непремислени декларации на самите лингвисти, които невинаги са наясно с обема и същността на понятието 'речева (езикова) култура'. За да си придадат актуална значимост особено през тоталитарния период от съществуването на нашето общество, в доклади, отчети и уводни статии на професионалния ни печат авторитетни учени езиковеди не пропускат да подчертават, че ние отговаряме за езиковата култура на нацията и че вършим работата си на необходимото научно ниво. За да подкрепят твърдението си с примери, те съобщават данни за проведени конференции, творчески разговори, издадени книги, статии и бележки. Ако опростим схемата, стигаме до аналогия с производители на конфекция — облекло, обувки и под.: нищо не пречи на висшето държавно ръководство от онова време да взема решения с ялови последици.

Подобен подход се прилага и по отношение подобряването на езиковата култура. Тук по принцип инициативата идва от писателското съсловие, което по силата на един мит си бе присвоило правата на единствен творец и стопанин на българския език. Периодът, за който тук говорим, се отличава с голяма строгост в издаването на книги: в държавните издателства има строга редакторска ръка. Писателите често негодуват от редакторската намеса, която е мотивирана от езиковедските указания. Определени писатели се бяха специализирали в оп-

* Лекция, изнесена пред Академическия съвет и университетската общност на 11 май 2004 г.

лакване от редакторския молив и ставаха инициатори на шумни дискусии. Негодуванията идват от изхвърлянето на определени просторечни, диалектни, регионални или жаргонни думи и изрази, подразнили редакторското чувство за художествен стил. Един от най-активните инициатори на дискусии и прения за облика на художествената българска реч бе Николай Хайтов. Той имаше самочувствие, че словото му е безупречно. С течение на времето сам си бе създал концепция за облика на съвременния български книжовен език, изложена подробно и четивно в книгата му „Вълшебното огледало“ (С., 1980). Вече неколккратно сме подчертавали любителския характер на тези постановки, влизащи в противоречие със социолингвистическите тезиси.

Сопнатият диалог между писатели и редактори много бързо се пренасяше върху по-обща основа и в дискусиата се намесваха и нишите колеги езиковеди. Така диалогът придобиваше характер на разговор между глухи: писателите бяха недоволни от строгостта на кодификацията и поради своята филологическа неподготвеност навлизаха в чисто правописно дребнотемие. За съжаление и писателите, а и езиковедите бяха далече от социолингвистическите постановки: пишеха абстрактно, привеждаха мнения на подобрани от тях авторитети и се стараеха да покажат, че знаят всичко.

Към вестникарската трибуна напиреха главно младите езиковеди, разпалено искаха да кажат нещо, което са прочели в чуждия езиковедски печат, написано там по друг повод и за друга езикова ситуация. Така вместо да блеснат те умъртвяваха дискусиата, отекчавайки читатели и редактори.

Работата по езиковата култура у нас винаги е била смятана за лека кавалерия. От сериозните учени с тази работа се занимаваше последователно и задълбочено единствено проф. Л. Андрейчин. В университетските катедри към тези въпроси са насочвани начинаещите, току-що постъпилите, за да свикнат с аудиторията и след това да се насочат към сериозната материя на курса по съвременен български език. Този модел на университетска организация е още жив и продължава да ни отдалечава от крайната цел — да подготвяме абсолвенти с ясен научен поглед към езиковата култура чрез задълбочени социолингвистични знания.

Ако в университетите постановката е несполучлива, то в Института за български език при БАН тя е направо трагична. Това е институция с неясен профил. Обществото я инвестира, за да следи и анализира динамиката в съвременния български език, но в това отношение сътрудниците там се отчитат с едно телефонно бюро „Езикови справ-

ки“, което на базата на съществуващите речници може да ви информира как се пише дадена дума. В сравнение с другите славянски страни ние сме изостанали повече от половин век със стратегията за обучение на нацията чрез проучване на общественото мнение с методите на социологията и социолингвистиката. Никой там не се занимава с атитюда на съвременния човек към нормите на речевото поведение. Декаденсът в тази институция се изразява в бягство във възрожденската тематика.

В редица наши публикации от последните години се използва понятието „стилистична революция“, за да се обозначи обликът на публичната реч на политици и журналисти, които след 1989 г. решително се отказват от канона на високия стил, сега наричан антиезик или дървен език. В споменатата сфера през последното десетилетие на XX в. решително навлезе разговорният език на софийската интелигенция, метафорично наричан от нас „кафански език“, защото преди това обслужваше приятелските колегиални кръгове по време на чашка кафе. Тук няма кой знае какви фрапиращи структурни отклонения. Асоциалният езиковед може да установи редица лексикални особености. Въсъщност става въпрос за целенасочен стилистичен подбор на изразни средства за избягване на официалността. Един внимателен поглед ще ни покаже, че в употребата са включени сленгизми (те демократизират), интернационализми (те пък интелектуализират), ориентализми (те придават колорит: снижават стила, без да го вкарват в диалектно русло). Потвърдиха се нашите изводи, че диалектите ще бъдат блокирани, защото са функция на нископрестижен социум, на патриархалното село.

Бягството от официалността е характерно за всички страни от Източна Европа, в които се строеше социализъм. Най-лесно тази задача бе решена в Чехия, защото там покрай книжовния език съществува едно общочешко разговорно койне, което при новите условия получава право на съществуване и в официалните сфери.

При цялата многолюдност на нашето езиковедско съсловие въпросите на българската разговорна реч, свързани с нейния облик, статут и сфери на употреба, бяха — меко казано — периферни за официалното ни езикознание. Смяташе се, че (1) разговорното не е книжовно, и че (2) разговорната форма трябва да бъде точно копие на писмената. Ако отворим трудовете по въпроси на съвременния български книжовен език, ще открием, че там разговорната реч не е обект на анализ.

В българската социолингвистика тази едностранчивост е атакувана още в най-ранните публикации и това лесно може да се провери и да се документира. Тук обаче ще обърнем внимание на друго: тази

едностранчивост бе забелязана и от група колеги от Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“, без да афишират каквото и да било влияние на социолингвистическото направление. При тях тази тематика става актуална вследствие на внимателния анализ на българската езикова действителност. В университета на старопрестолния град бе сформирана активна група, която е инициатор на периодични конференции. Авторитетът ѝ е голям. Нека подчертаем: тази група изпревари всички останали български езиковедски звена и допринесе особено много за авторитета на Великотърновския университет. Българската езиковедска общност през последните години обръща поглед към приносите на великотърновския център за изследване на разговорната реч и се убеждава във високата стойност на извършеното.

Не му е тук мястото да се спираме на дискусиата между българските социолингвисти, към които причислявам както себе си, така и редица по-млади колеги от университетите и институтите, вкл. и колеги от ВТУ, от една страна, и от друга — представителите на великотърновската група. В основата на постановката на великотърновската група стои схващането, че съществува единен български разговорен език, докато в социолингвистическите ни изследвания се показва, че разговорният език на българската интелигенция е градска реч със задължителен местен колорит. Групата следва постановките на Е. А. Земская, изложени в колективния труд от 80-те години „Русская разговорная реч“. Противоречие по принцип няма, но общото се съдържа в конкретното: за да опознаем общото, трябва да проучим конкретното. И с това следва да се заемат социолингвистически подготвени учени.

През последното десетилетие в няколко наши книги се акцентува върху един важен извод: днешният учен в областта на езиковата култура трябва да бъде изключително добре подготвен в областта на социолингвистиката, психолингвистиката и прагмолингвистиката. Вече не може да се работи само по интуиция, не могат да се правят чисто кабинетни изводи. Нашата прескрипция задължително трябва да се предхожда от научна дескрипция.

Социолингвистическата методика прави езиковеда адекватен на обстановката, въоръжен да я проучи и да се ориентира как може да управлява и направлява отделни нейни страни. Лингвистите не определят речевото поведение на отделните социални групи, но могат да оказват влияние при избора на образците за подражание, на модата за речевото поведение чрез формиране на обществена нетърпимост и непримиримост към отделни прояви. Трябва обаче да знаем какво пре-

дизвиква масовото обществено мнение, а не нашето лично чувство за правилна реч.

Абдикираме ли от задълженията си да култивираме нивата на речевото поведение, тя ще буреняса: езикът се саморегулира, но не винаги според най-добрите образци. Всички модерни книжовни езици са под зорко езиковедско наблюдение, което е трансформирано в официална държавна политика. Напуснем ли своя пост ние, идват любители, които не знаят и не могат да се справят с тази специфична задача. Днес нашето общество е разфокусирано. В хаотичен вид е ценностната ни система. Загубили сме критериите за престижното и непрестижното, за добрия и за лошия вкус. Именно поради това подготвеният социологвист трябва да е на своя пост.

Преди да завърша, ще се спра на още един болезнен за мене въпрос: българската лингвистика съществува вече век и половина като стройна наука със свои представители. За съжаление приносите и на най-значителните наши учени не стигат до върховете, с които се очертават школи и направления с наднационален характер. От нас не е тръгнала по света нито една езиковедска теория. Редки са случаите, в които се цитират български автори в чуждестранни трудове. Най-често позоваванията са за взет от нас илюстративен материал, а не коментар на оригинална наша концепция. Ние сме в сянката на европейската и американската наука. Не бива да се оправдаваме с дежурната фраза, че сме малък народ, защото нито датчаните, нито пък чехите са многобройни, но са създали лингвистика, оказала влияние в световен мащаб.

Нашата провинциалност се усеща от младите ни последователи — докторанти, асистенти и специализанти. Те не искат да останат при простото описание на събрания материал и търсят теоретични постановки. Преди се експлоатираше руската езиковедска мисъл, а сега — американската. Една огромна част от научната продукция днес е нареден български материал в чужди схеми. Ролята на нашия езиковед е да го дооформя в прокрустовото ложе. Така истинска наука не се прави. Оригиначните идеи произтичат от внимателния анализ на езиковата действителност. Следва добре да познаваме чуждите постижения, но не за да ги повтаряме, а за да построим наша доктрина, базирана върху нашия емпиричен материал.

И да помним едно: болезнено е чужденци да разработват българското езикознание и като на слепци да ни показват какви интересни решения е шифрирал в езиковата ни система великият български народ!